

Prameny k lidovému zpěvu při mši v 17. a 18. století

Kateřina Smyčková

This study summarizes current knowledge about Czech singing for the Mass, giving a brief outline of its origin and further development together with a comparison with the form of vernacular singing in neighboring countries. The research focuses on congregational singing at Catholic worship services in Bohemia in the seventeenth and eighteenth centuries. Official church regulations as well as both printed and manuscript cantionals serve as sources for this research. Analysis of the printed and especially of the manuscript cantionals has shown that Czech music sung for worship services deviated in many ways from Rome's requirements: not only singing to accompany a Low Mass (*missa lecta*), but also the practice of Czech troped ordinaries seem to have been commonplace.

Česká duchovní píseň 17. a 18. století klade muzikologům, literárním historikům i teologům mnoho otázek, na něž není snadné nalézt jednoznačnou odpověď. V centru pozornosti této práce stojí dvě z nich: první se táže po funkci kancionálů – ačkoli v posledních letech vzrostl zájem o barokní zpěvníky, přesto je často předmětem zkoumání pouze jejich repertoár, aniž by byla objasněna jejich funkce. S tím souvisí otázka druhá, a sice jazyk, jímž se při mši zpívalo. Vede k ní rozpor oficiálních nařízení (monopol latiny potvrzený tridentským koncilem) a z praxe dochovaných pramenů (české mešní písně v kancionálech). V českém prostředí se této problematice poprvé věnovala studie Jiřího Sehnala, její závěry byly doplněny disertační prací Vladimíra Maňase a studií Tomáše Slavického.¹

Tento článek chce ke zmíněným přispět zohledněním dalších dokladů: agend a rituálů vydávaných pražským a olomouckým biskupstvím, ojedinělého rukopisného direktáře z Teplé, a především kancionálů – nejen tištěných, nýbrž i rukopisných. Vychází zvláště z rukopisů moravských, jež jsou jednak co do dochování četnější, jednak málo známé i odborné veřejnosti. Kromě písňového repertoáru kancionálů jsou v případech tištěných zpěvníků zásadním zdrojem poznatků obšírné tituly a předmluvy, případně dedikace; ačkoli lze předpokládat, že vlivem (auto)cenzury se v nich neobjevilo nic, co by bylo v přímém rozporu s oficiálním postojem církve k lidovému zpěvu. Dostupné rukopisné zpěvníky naopak předmluvy (a leckdy ani titulní list) neobsahují, o to cennější je však jejich repertoár, neboť byl určen pouze pro potřeby lokální komunity, odrážel tudíž věrněji praxi bohoslužebného zpěvu a méně podléhal cenzurním mechanismům.

Reformace, tridentská nařízení a předbělohorská praxe

Až do druhého vatikánského koncilu byla katolická liturgie latinská. Nečetná starší díla bohemikálního původu, jež se dotýkala otázky vernakulárního jazyka při liturgii,

Tato studie vznikla v rámci grantového projektu „Moravské rukopisné kancionály (1650–1750)“ č. 622213 podpořeného Grantovou agenturou UK.

¹ Jiří SEHNAL: *Český zpěv při mši*, Hudební věda 29 (1992), č. 1, s. 3–15; Vladimír MAŇAS: *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*, rkp. disertační práce, Masarykova univerzita v Brně 2008, < http://is.muni.cz/th/13678/ff_d/ > [cit. 17. 1. 2014]; Tomáš SLAVICKÝ: *K otázce vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv*, in: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Tom. 2, ed. Petronilla Cemus, Karolinum, Praha 2010, s. 1113–1135.

často zmiňovala slovanskou bohoslužbu zavedenou sv. Cyrilem a Metodějem.² Staroslověnskou liturgií argumentovaly také pozdější návrhy na zavedení bohoslužby ve vernakulárních jazycích (např. žádost k biskupům rakouské říše od Norberta Korbera z konce 18. století), chápaly ji ale spíše jako ojedinělý historický jev, jímž je možno ospravedlnit vlastní rozumové úsudky. Lidové jazyky se v bohoslužbě objevují až s příchodem reformace, a vernakulární liturgie se tak stává příznakově nekatolickým znakem – také díky ustanovení tridentského koncilu (1545–1563), jenž si byl sice vědom toho, že mše „obsahuje velké poučení pro lid“, ale přesto nepovolil její sloužení ve vernakulárních jazycích,³ nýbrž pouze přikázal duchovním pastýřům, aby „častěji vysvětlovali to, co je při ní čteno, a zvláště tajemství jejího slavení“.⁴

Ještě na počátku 18. století považoval chroustovský farář Jan Josef Božan za vhodné zařadit do svého zpěvníku rozjímání *Mše svatá proč se slouží latinskou a ne českou řečí*;⁵ podobně argumentuje na konci 18. století Nikolaus Richter (patrně M. A. Voigt) ve své apologii latiny jakožto liturgického jazyka: zdůrazňuje její roli jednotícího principu katolické liturgie a prostředku chránícího svatá slova před dezinterpretací prostým lidem.⁶ Teprve reformy druhého vatikánského koncilu (1962–1965) změnil výrazně podobu katolické mše a zavedly do liturgie také lidové jazyky. Česká liturgie se ovšem objevuje již mnoho staletí předtím, a to v nekatolickém prostředí.

Požadavek českého liturgického zpěvu přichází v souvislosti s husitstvím, explicitně byl formulován v traktátu *De cantu vulgari* z 10. let 15. století.⁷ České překlady latinských liturgických zpěvů byly zapsány už do *Jistebnického kancionálu* (cca 1430), husitská liturgie nicméně převzala hlavní části katolické mše a svou strukturou se jí ve své konzervativnější podobě nikdy nevzdálila.⁸ Od 20. let 16. století začaly do Čech pronikat myšlenky německé reformace a s nimi opět požadavek bohoslužby srozumitelné prostému lidu, tj. sloužené ve vernakulárním jazyce. Od 40. let lze tudíž sledovat pozvolný přechod k české liturgii, utrakvistické graduály vznikající v 60. letech a později jsou již vesměs české. Český liturgický zpěv vycházel z principu latinských tropů, většinou jej tvořily rozvedené

² Srov. např. Benedikt SZÖLÖSY: *Cantus catholici*, [V. Brewer], [Levoča] 1655, s. VII n.

³ „Etsi missa magnam contineat populi fidelis eruditionem, non tamen expedire visum est patribus, ut vulgari passim lingua celebraretur.“ (*Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta. Editio critica. Vol. III*, ed. Klaus Ganzer – Giuseppe Alberigo – Alberto Melloni, Turnhout 2010. Sessio XXII, De sacrificio missae, caput VIII.)

⁴ „... mandat sancta synodus pastoribus et singulis curam animarum gerentibus, ut frequenter inter missarum celebrationem vel per se vel per alios, ex his, quae in missa leguntur, aliquid exponant atque inter cetera sanctissimi huius sacrificii mysterium aliquid declarent.“ Tamtéž.

⁵ Jan Josef BOŽAN: *Slaviček rájský*, V. J. Tybély, Hradec Králové 1719, s. 389.

⁶ Nikolaus RICHTER [Mikuláš Adaukt VOIGT?]: *Über den Gebrauch der Volkssprache bei dem öffentlichen Gottesdienste*, F. A. Kroyß, Wien 1782. Voigt, v polemice vůči Korberovi, dokonce bagatelizuje cyrilometoděskou tradici slovy: „Beyläufig muß ich hier noch anmerken, daß zu der Zeit als Cyrillus und Methodius in Mähren ankamen, der größte Theil der Mährern bereits schon getauft und im christlichen Gesetze unterrichtet wesen.“ Dodává, že latinská liturgie byla na Moravě rozšířena již před příchodem obou věrozvěstů a v Čechách zřejmě nebyla nikdy příliš častá (tamtéž, s. 30 nn.). Jiným Voigtovým dílem věnovaným lidovému duchovnímu zpěvu je pojednání v časopise *Abhandlungen*; v něm se naopak Voigt staví k českému zpěvu při mši kladně a vyhledává jeho příklady v nejstarších českých pramenech, jako jsou legendy a kroniky; pojednání však končí už na počátku 15. století a jen stručně zmiňuje úlohu vernakulárního zpěvu v nekatolických církvích – Mikuláš Adaukt VOIGT: *Von dem Alterthume und Gebrauche des Kirchengesanges in Böhmen*, *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen* 1 (1775), s. 200–221.

⁷ Zdeněk NEJEDLÝ: *Dějiny husitského zpěvu* 3, ČSAV, Praha 1955, s. 316–318 a 450–452.

⁸ Martin HORÝNA: *Česká reformace a hudba*, *Hudební věda* 48 (2011), č. 1, s. 5–40, zde s. 11.

parafráze textů ordinária; postupně docházelo až k potlačení chorální liturgické formy, do jejíž funkce byla dosazena píseň.⁹ Český zpěv při mši, resp. jeho liturgická funkce, byly proto katolickou církví vnímány jako příznakově nekatolická praxe:

„A aby k vnabení po sobě obecního lidu lepší příčinu míti mohli, všecka spívání latinská Otci starými [...] ustanovená a od všeobecné Církvi schválena tupí, haní, anobrž i za hřích sobě pokládají,“

píše v předmluvě svého kancionálu šternberský probošt Jan Rozenplut.¹⁰

Také misál Pia V., jenž potvrzoval ustanovení tridentského koncilu, odmítl do té doby mnohde běžné tropy propria a ordinária.¹¹ V pokoncilní době měly denní (tj. nikoli slavnostní) mše obvykle formu zvanou „missa lecta“: celebrant potichu četl mešní texty, ministranti odpovídali a prostí věřící se mohli účastnit modlitbou a zpěvem. Tyto aktivity prostého lidu nebyly závislé na průběhu mše, sestávaly převážně z lidových duchovních písní vhodných pro dané liturgické období; velmi oblíbená byla také modlitba růžence. Modlitby a zpěvy v lidovém jazyce tudíž nebyly součástí liturgie jako v nekatolické bohoslužbě. Lidová duchovní píseň ale byla oficiálně tolerována při mimoliturgických příležitostech (např. procesích), na začátek a závěr kázání, jež nebylo součástí mše.¹² Tímto způsobem je zřejmě také třeba chápat slova Rozenplutova:

„... při slavnostech veřejných, též ve dni sváteční a nedělní, před kázáním i po kázání, tu, kde se od správcův církevních Písma svatá vlastním jazykem lidu obecnímu vykládají, písní pobožných starobylých jazykem přirozeným užíváme.“¹³

V převážně nekatolických Čechách 16. a počátku 17. století však nebyla bohoslužebná praxe tak jednoznačná, jak ji popisuje Rozenplut; konfesijní hranice nebyly nikterak ostré, latina stále přetrvávala při některých typech utrakvistických pobožností,¹⁴ naopak přijímání pod obojí způsobou proniklo i do katolických bohoslužeb a zdá se, že stejně tak i bohoslužebný zpěv.¹⁵ Z Brna a Olomouce jsou známy případy stížností, že věřící při katolické bohoslužbě přerušují kněze zpěvem luteránských písní v národním jazyce, dále se dochovaly i opakovaně zamítané žádosti o povolení českého duchovního zpěvu v katolických kostelech.¹⁶ Postoj církve ale zřejmě nebyl zcela jednoznačný – když totiž Jan Sarkander zakázal svým farníkům zpívat při mši české písně, dostalo se mu od biskupa pokárání a pobídky, aby je raději toleroval; stanovy mariánského bratrstva při augustiniánském klášteře v Jevíčku povolují při mši zpívat také české písně.¹⁷

⁹ Jana FOJTÍKOVÁ: *České mešní ordinarium 2. poloviny 16. století*, Miscellanea musicologica 31 (1984), s. 227–264, zde s. 228 n., 237–239, 252.

¹⁰ JAN ROZENPLUT: *Kancionál, to jest Sebrání spěvův pobožných*, J. Handl, Olomouc 1601, s. VIII.

¹¹ *Geschichte der katholischen Kirchenmusik*, Vol. II, ed. Karl G. Fellerer, Bärenreiter Verlag, Kassel – Basel – Tours – London 1976, s. 55.

¹² Tamtéž, s. 55 n., 59 n.

¹³ ROZENPLUT, *Kancionál, to jest Sebrání spěvův pobožných* (viz pozn. 10), s. IX.

¹⁴ HORYNA, *Česká reformace a hudba* (viz pozn. 8), s. 10.

¹⁵ Ostatně i samotný písňový repertoár byl ze značné části nadkonfesijní, tj. díky svému věroučné neutrálnímu obsahu byl sdílen zpěvníky různých církví.

¹⁶ Marie KUČEROVÁ – Josef VÁLKA: *Odras náboženského zápasu 16. století v hudebním životě moravských měst*, Hudební věda 24 (1987), č. 2, s. 141–146, zde s. 143 n.

¹⁷ SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 6; MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací* (viz pozn. 1), s. 81.

Nejzávažnějším dokumentem pro lidový zpěv bylo patrně ustanovení pražské synody z počátku 17. století:

„Domnívali jsme se, že je možné dovolit duchovní písně, které obvykle zpívají chlapci nebo dospělí v některých kostelích během hlavní mše a během hodinek a před a po svatém kázání či při procesích k probuzení zbožnosti věřících; jen když budou prve od nás nebo našeho oficiála prozkoumány a písemně schváleny, aby neobsahovaly něco, co by bylo světského nebo apokryfního, či něco, co by odporovalo čistému a katolickému učení. Ale kvůli takovým zpěvům ať není vynecháno nic z těch, které se mají zpívat podle svatých rituálů při mši a hodinkách.“¹⁸

Podle J. Sehnala jsou tím míněny písně v mateřském jazyce, protože o latinských by nebylo třeba tolik mluvit.¹⁹ Potvrzuje to i skutečnost, že vernakulární zpěv byl povolen právě při příležitosti kázání a při procesích.

Zpěv při mši patrně odpovídá výše zmíněnému způsobu missa lecta, tedy lidovému zpěvu neliturgického charakteru provozovanému nezávisle na dění u oltáře; neumožňuje však reformační praxi nahrazování textů ordinária pomocí tropů mešních textů („ať není vynecháno...“). V předbělhorské katolické církvi je tudíž možné předpokládat určité ústupky ohledně lidového zpěvu při mši, a to v souvislosti se silným vlivem utrakvismu.²⁰ Obdobná situace panovala také v sousedním Německu, kde vlivem reformace pronikal do slavné mše rovněž zpěv v mateřském jazyce, v mnoha diecézích se dokonce stal součástí liturgie, a to přes veškeré církevní zákazy.²¹

Oficiální postoj pobělohorské katolické církve

Synodní statuta z r. 1605 jsou jediným známým dokumentem, jenž se k lidovému zpěvu vyjadřuje. Pobělohorské agendy a rituály byly v prvé řadě směrnicemi pro kněze, s jejich pomocí se biskupové snažili sjednotit vysluhování mše a svátostí v celé své diecézi podle pravověrného katolického ritu – proto se tyto příručky zhusta odvolávají na dekrety tridentského koncilu a jen velmi málo reflektují místní praxi (např. rorátní mše). O lidovém zpěvu se tudíž nezmiňují, byl přece oficiálně při mši zakázán. Zpěvu věnují veskrze velmi malou pozornost²² – obvykle

¹⁸ „Spirituales Cantiones, quae à pueris, adultisue, in aliquibus Ecclesijs, intra Missae summae, diuinorumq̃ Officiorum celebrationem, atq̃ ante, & post sacram Concionem, seu in Processionibus, ad fidelium deuotionem excitandam, piè decantari consueuerunt, permittendas duximus, dummodo prius à nobis, Officialiue nostro recognitae sint, et scripto comprobatae, ne aliquid contineant, quod prophanium sit, vel apocryphum, quodq̃ sanae & Catholicae doctrinae repugnet. At huiusmodi cantionum caussa, nihil intermittatur ex ijs, quae in Missis, ac diuinis Officijs, ex sacris ritibus, recitari debent.“ (*Synodus Archidieoecana Pragensis*, J. Nigrin, Praegae 1605, s. 181 n.)

¹⁹ SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 6.

²⁰ V. Mañas chápe pronikání lidového zpěvu do katolické bohoslužby nejen jako pastorační ústupek, ale také jako jeden z mála srozumitelných rozlišovacích prostředků mezi jednotlivými konfesemi – MAÑAS, *Hudební aktivita náboženských korporací...* (viz pozn. 1), s. 80.

²¹ *Geschichte der katholischen Kirchenmusik* (viz pozn. 11), s. 56.

²² Také zpěv při procesích zůstává stranou jejich pozornosti. Přitom byly vernakulární písně při procesích povoleny; pokud tedy rituály mlčí o zpěvu, jenž byl povolen, tím méně v nich lze hledat zmínky o oficiálně netolerované zpěvní praxi. Neexistence těchto zmínek nicméně dokládá především nezájem rituálů o vernakulární zpěv, méně pak už jeho absenci při různých církevních obřadech.

obsahují „poučení o modech“ a některé odpovědi kněze, v obojím případě výhradně gregoriánský chorál s latinskými texty.

Výjimkou je *Novae agendaе Olomucensis directorium chori* (1695), jež vyšlo jako dodatek olomoucké agendy pro poučení zpěváků a školních rektorů, aby věděli, jak „se mají při bohoslužbách správně chovat a jak odpovídat“.²³ Podle *Direktoria* je bohoslužebný zpěv založen výhradně na gregoriánském chorálu:

„Za tím účelem přikazujeme všem kněžím a pastýřům duší, aby přijímali takové zpěváky a školní rektory, kteří umějí zpívat chorál. Jak se totiž mohou chovat při ceremoniích a jiných funkcích, pokud neznají zpěv chorálu?“²⁴

Ačkoli *Direktorium* obsahuje pouze latinské texty, byl k němu přidán samostatně vytištěný dodatek českých a německých duchovních písní:

„Konečně aby tomuto dílu nechybělo ani to nejmenší, postarali jsme se o vložení písní německo-českých, které je ve zvyku zpívat před kázáními po celý běh roku; aby se konaly stejně při všech službách Božích v naší diecézi.“²⁵

Oficiálně je tedy vernakulární zpěv považován za okrajovou záležitost („ani to nejmenší“) a povolen před kázáním, tedy mimo liturgii. S tím se ovšem nersrovnává repertoár obou dodatků: kromě obvyklých písní adventních, vánočních aj. zahrnují také oddíl s nadpisem *Písně při mši svaté, též před- a po kázání*, resp. *Folgen gemeine Kirchen-Lieder, bey der H. Mess, vor- und nach der Predig zu singen*.²⁶ Skutečnost, že je jeho obsahem vernakulární parafráze ordinária, vede k předpokladu, že dovětek „též před- a po kázání“ je pouze úlitbou oficiálním církevním předpisům a že se česky ve skutečnosti zpívalo i při mši.

Ostatní bohemikální agendy a rituály (tj. pražské i olomoucké) podobný oddíl vernakulárních písní neobsahují, až na pražský rituál z r. 1642, resp. jeho dodatek z r. 1643. V něm netvoří třináct německých duchovních písní (*Kirchen Gesang von Weihnachten biss auff Liechtmess*) zvlášť tištěný doplněk, ale nachází se přímo v textu mezi mariánskými antifonami a poučením o modech.²⁷ To jim sice nepřidává periferního nádechu, jak to o půlstoletí později činí olomoucká agenda, nicméně se mezi nimi nenachází žádná píseň ke mši, mohly být tudíž zcela v souladu s církevním nařízením zpívány před kázáním. Text téhož pražského rituálu zmiňuje vernakulární zpěv pouze při popisu velikonoční vigilie, a to výslovně píseň *Christ ist erstanden*. Nebyla však zpívána přímo při mši, nýbrž před matutinem o Velké noci, patrně při procesí od Božího hrobu.²⁸ Podobně popisuje pražský rituál z r. 1731 velikonoční procesí, při němž se Nejsvětější svátost

²³ „... ut [...] Cantores & Ludirectores directionem habeant, qualiter in Divinis muneribus Officianti respondere ac se conformare debeant.“ (*Novae agendaе Olomucensis directorium chori*, F. I. Sinapi, Brunae 1695, s. 2v)

²⁴ „In hunc finem demandamus omnibus Parochis & Animarum Curatoribus, ut similes Cantores & Ludirectores suscipiant, qui Choralem Cantum intelligant. Quomodo enim se conformabunt Caeremonijs & alijs functionibus, si Choralem cantum ignorent?“ Tamtéž, s. 2v.

²⁵ „Tandem, nē minimum huic Operi deesset, inseri curavimus Cantiones Germanico-Bohemicas, quae ante Conciones, per anni circulum, praemitti solent; ut in omnibus actionibus Divinis, Nostrae Dioecesis, uniformitatem praesentet.“ Tamtéž, s. 2v.

²⁶ Tamtéž, s. F, v nn.; e₄ r nn.

²⁷ *Rituale Pragense ad usum Romanum accommodatum*, Arcibiskupská tiskárna, Praeae 1642–1643, s. 218–232.

²⁸ Tamtéž, s. 146.

přenášela od hrobu na hlavní oltář za zpěvu *Surrexit pastor bonus* „nebo jiné odpovídající velikonoční písně v lidovém jazyce“.²⁹

Agendy, direktáře a rituály v sobě skrývají zásadní překážku, co se podílu lidových jazyků na církevních obřadech týče: protože latina byla oficiálním komunikačním jazykem církve, byly tyto pokyny pro kněze vydávány v latině, třebaže ne všechny obřady jimi popisované se v tomto jazyce musely odehrávat. V jejich textech se totiž bez vysvětlení občas objevují české, resp. německé pasáže. Nejčastěji v odpovědích lidu (ale leckdy i v replikách kněze) při udílení svátostí, zvláště manželství, dále pak pomazání nemocných a zpovědi. Všechny analyzované rituály navíc obsahují latinské, české i německé vyznání víry. Tento náhlý přechod do vernakulárního jazyka není nijak komentován, v běžné praxi patrně bylo jazykové rozlišení jasné. Tyto texty nicméně nejsou ve všech rituálech uváděny shodně, resp. v některých jsou otištěny v české verzi, v jiných v latinské. I to by svědčilo o tom, že jazyk jejich provozování nebyl automaticky tímtéž jazykem, jakým byly zaznamenány. Bylo tedy využití češtiny při církevních obřadech hojnější, než se na první pohled zdá? Rituály sice obsahují české texty pouze při mimoliturgických příležitostech (svátosti), což není účelem zkoumání této práce, ale toto zpochybnění bezvýjimečné platnosti latiny může podpořit i závěry ohledně lidového zpěvu při mši.

Mše samotná se v souladu s tridentskými předpisy měla odehrávat latinsky, podle usnesení pražské synody z r. 1605 bylo pouze povoleno po přečtení latinského evangelia přečíst je i česky, a to v kostelích, kde je to zvykem, a pokud se bude číst z knihy, kterou biskup písemně schválil.³⁰ Tatáž synoda také prikázala,

„dříve než by věřícím bylo podáno svaté přijímání, aby bylo jasným hlasem učiněno vyznání víry v mateřském jazyce, s připojením těch modliteb, které jsme předepsali v kapitole O kázání slova Božího.“³¹

Tento obyčej je možná důsledkem složité konfesijní situace, tj. měl zaručit, že k přijímání přistoupí jen pravověrný katolík. Nepodařilo se prokázat, že se udržel i v pobělohorské liturgii; nicméně i to ukazuje, že vernakulární jazyk měl alespoň minimální podíl na bohoslužbě.

Tento předpoklad by jistě korigovaly prameny neoficiálního charakteru, z nichž se ale posud podařilo nalézt pouze jediný, a to rukopisné direktorium z tepelského kláštera z let 1751–1754 (*Directorium chori Hroznataei conscripto a Petro Wancka*). Avšak v klášterním prostředí je třeba předpokládat jednak všeobecnou (alespoň základní) znalost latiny, jednak větší důraz na oficiálně schválenou podobu liturgie. Stěží lze očekávat, že by se bohoslužby v klášteře odehrávaly s vernakulárním zpěvem. Nepříliš rozsáhlý direktář přesto zaznamenává čtyři německé písně, jež se ovšem provozovaly při mimoliturgických příležitostech: *D[er] Tag d[er] ist so freuden-reich* (po laudách při procesí na vigilií Narození Páně), *Christus ist erstanden* (při procesí od Božího hrobu na vigilií Zmrtvých-

²⁹ „Vel huius Responsorii locò cantetur pro tempore conveniens aliqua cantio Paschalis linguâ vernaculâ.“ *Rituale Romano-Pragense*, M. Höger, Vetro-Pragae 1731, s. 143.

³⁰ *Synodus Archidioecesana Pragensis* (viz pozn. 18), s. 115.

³¹ „Antequam Sacra Communio fidelibus praebeatur, fiat Confessio generalis, clara voce, lingua vernacula, precationibus illis adhibitis, quas in titulo, De verbi Dei praedicatione, praescripsimus.“ Tamtéž, s. 95.

vstání Páně), *Kom heiliger Geist* (při procesí po laudách na vigilií Letnic) a *Foei dich du himelt: Königin* (při procesí po sextě a noně na svátek sv. Vojtěcha).³²

Ve všech případech se tedy vernakulárně zpívalo při procesí, což koresponduje jak s popisem velikonočních obřadů v rituálech z let 1642 a 1731, tak i se zařazením německých duchovních písní mezi poučení o modech a mariánské antifony v prvním z nich. Při vigilií Zmrtvýchvstání byla totiž zmíněná píseň následována zpěvem *Regina caeli*, o Letnicích tímtéž. Vernakulární zpěv byl tedy v omezené míře pěstován i v klášterech, pro běžné prostředí však nejsou k dispozici přímé doklady o jeho užití. Nejvíce o něm vypovídají samy sbírky duchovních písní, rukopisné i tištěné kancionály.

Tištěné kancionály

V souladu s dobovou zvyklostí jsou tituly pobělohorských zpěvníků velmi obšírné, často se také vyjadřují k použití kancionálu. Mnohé přitom uvádějí, že se písně používají „při službě Boží“ či „při mši“.³³ Přestože se jako zásadní pramen pro zkoumání funkce vernakulárního zpěvu nabízejí předmluvy a dedikace, jimiž jsou tyto kancionály až na nečetné výjimky obdařeny, obvykle se tyto texty vyhýbají veškerým zmínkám o uplatnění písňového repertoáru. Názorně to píše ve své předmluvě ke čtenáři J. J. Božan:

„... písně, kterých náš český národ při službách Božích [...] užívá. [...] Ukazuje také kantorům a jiným žákům, jak [...] při mši svatě i při nešporích i letaniích i jakýchkoliv v církvi svatě katolické obyčejných ceremoniích se chovati, jaké písně spívati mají; což v jiných kancionálních jsem až posavad nenalezl.“³⁴

Pozoruhodná je výše uvedená dedikace kancionálu *Cantus catholici*, v níž jezuita B. Szölösy vede tradici lidového zpěvu až do doby Cyrila a Metoděje:

„Zmínění svatí muži dosáhli od papeže Mikuláše I., aby jim bylo povoleno konat svatou oběť v mateřském jazyce u národů od nich pokřtěných. Říká se, že to bylo potvrzeno božskou odpovědí, ať „každý duch chválí Pána“. Proto je věrohodné, že také panonský národ této výsady dříve užíval, jak je zřejmé ze zvyku, který se až do dnešních časů drží v některých chrámech, v nichž se část kánonu ode-

³² Peter WANCKA: *Directorium chori Hroznataei*, Národní knihovna (sign. Teplá MS f 29), 1751–1754, s. 5r, 15r, 21r, 27r.

³³ Viz *Kancionálník neb Písně katolické, od adventu až přes celý rok na výroční svátky, při službě Boží, poutích, procesích i jindy obyčejné* (1639); slovenský *Cantus catholici. Písně [...]* s kterými křesťané v Pannonii na výroční svátky, slavnosti, **při službě Boží** a v jiném obzvláštním času z pobožnosti své křesťanské užívají (1655); Šteyerův *Kancionál český. Více než devět set písní, na všechny přes rok slavnosti, neděle a zasvěcené svátky, pro všechny přes celý den obzvláštní časy, ráno, při mši, před i po kázání, před i po jídle, k nešporům a k večeru: naposledy pro všeliké potřeby, příhody a důležitosti, za živé i za mrtvé, v sobě obsahující. Z nichž netoliko sprostý lid, ale také páni literáti a páni kantorové při službách Božích, v čas vystavování Velebné svátosti, na poutích, na jakémkoli procesí a při pochovávání mrtvých hojnost zpěvů, na přepěkné staré i nové noty složených, míti budou* (1687); dále Božanův kancionál ... netoliko žákům kostelním **při službách Církevních** k pohodlí (1719); anonymní *Kancionálek aneb Písně křesťanské, od adventu až přes celý rok, na výroční svátky při službách Božích, procesích...* (1712–1727) a naposledy rukopisný kancionál Nespěváčkův: *Písně chorální, spěvy obecní celoroční spívané při mši svatých* (!) (1745). Zvýraznila autorka.

³⁴ BOŽAN, *Slaviček rájský* (viz pozn. 5), s. IX.

hrává u oltáře v mateřském jazyce, avšak na kůru se zpívá téměř ve všech panonských kostelích Kyrie, Gloria a Credo. Jak mnoho se u panonského národa cení zpívání žalmů, troufám si říci, že v tomto směru se nenajde národ jim rovný. Shromáždění v kostelech k bohoslužbě totiž zpívají jednohlasné žalmy a duchovní písně, řekl bys, že co člověk, to zpěvák.“³⁵

V závěru tedy Szölösy dokládá lidový zpěv při bohoslužbě; z dalšího kontextu je totiž zřejmé, že mluví o písních v mateřském jazyce. Zobecnění tohoto dokladu na české země je však komplikováno hornouherským původem kancionálu. Stejně tak i předchozí zmínka o uplatnění lidového jazyka v části mešního kánonu; lze ji snad interpretovat jako pozůstatky obdobné situace jako v předbělohorských Čechách, tedy jako původně nekatolickou praxi lidového zpěvu v nábožensky tolerantnějších Uhrách? Nejasný je také výklad o zpěvu *Kyrie, Gloria a Credo* – pokud je tím míněn zpěv latinský, zdá se, že větší část mše se odehrávala v latině a lidový zpěv nebyl její liturgickou součástí.

Jako nejpříjemnější se tedy opět nabízí praxe missa lecta, pro niž i v 17. a 18. století existují ojedinělé doklady z českého prostředí. Například u piaristů ve Strážnici se během vánoční mše zpívaly české písně; ve Staré Vodě doporučoval r. 1707 vizitátor, aby při mších, při nichž není možno provádět krásnou (figurální?) hudbu, zpívali žáci německé písně.³⁶ Dokonce arcibiskup Harrach si během pobytu na svém sídle v Červené Řečici poznamenal, že když ráno 20. února 1650 přišel do kostela, nenalezl tam kromě místního učitele nikoho, kdo by uměl zpívat latinsky; ale i onen učitel znal latinsky pouze introit a odpověď na *Dominus vobiscum*. Zbytek bohoslužby provázal jen zpěv českých písní. V roce 1656 však kardinál s potěšením konstatoval, že se místní školáci zlepšili, protože se naučili *Loretánskou litanii* latinsky a několik pěkných českých duchovních písní.³⁷ Doklady o českém či německém zpěvu při mši se výjimečně objevují také v pokynech pro náboženská bratrstva.³⁸ Proto J. Sehnal soudí, že „po Bílé Hoře byla církev v Čechách nucena smířit se z pastoračních důvodů s českým zpěvem lidu při mši všude tam, kde neměla prostředky na figurální hudbu.“³⁹

Repertoár kancionálů však neumožňuje spokojit se s vysvětlením paralelního, na latinské liturgii nezávislého zpěvu. Zajímavý je totiž značný počet českých parafrází ordinária zařazených téměř do všech pobělohorských kancionálů.⁴⁰ Stěží

³⁵ „... a Romano Pontifice, Nicolao Primo praefati viri Sancti impetrant, ut gentibus a se baptizatis, lingua vernacula obire Sacra liceret. Quod divino responso approbatum esse fertur, ut: Omnis spiritus laudaret Dominum. Hinc credibile est, gentem etiam Pannoniam hoc privilegio olim usam fuisse; ut ex consuetudine adhuc nostris temporibus, in quibusdam Ecclesiis usitata patet, ubi Canonis pars, lingua vernacula ad altare peragebatur; In choro vero Kyrie, Gloria, Credo, in omnibus ferè Pannonicis Ecclesiis defacto peragitur. In quanta vero fuerit semper aestimatione apud Pannones psalmodia; ausim dicere: nullam illi gentem, in hoc genere parem reperiri. In Sacris enim aedibus ad divina congregati, conformiter Psalmos, & cantica pangunt, ut quot homines, tot Cantores dixeris.“ Szölösy, *Cantus catholici* (viz pozn. 2), s. VII n.

³⁶ SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 7.

³⁷ JIŘÍ SEHNAL: *Adam Michna z Otradovic – skladatel*, Univerzita Palackého, Olomouc 2013, s. 16.

³⁸ MAÑAS, *Hudební aktivity náboženských korporací...* (viz pozn. 1), s. 128, 134.

³⁹ SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 7; srov. též JIŘÍ SEHNAL – JIŘÍ VYSLOUŽIL: *Dějiny hudby na Moravě*, Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 2001, s. 64.

⁴⁰ Zmiňovaný zpěvník Božanův, v němž jsou tyto parafráze nadepsány *Sacrum*, uvádí pod tímtéž nápisem i duchovní písně, jež pouze odpovídají liturgické době, jejichž texty nicméně z ordinárií nevycházejí; např. místo *Kyrie* doporučuje zpívat *Po zlém pádu člověka* či *Anjel Gabriel* – SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 8–10.

v tom lze spatřovat pouze zbytky předbělohorské tradice; jejich počet totiž v průběhu 2. poloviny 17. a počátku 18. století spíše stoupá.⁴¹ J. Sehnal hodnotí tuto tendenci jako vzrůstání potřeby vernakulárního zpěvu při bohoslužbě, jež byla částečně potvrzena za Marie Terezie, plně ovšem ukotvena až dekrety druhého vatikánského koncilu. V souvislosti s výše zmíněnou předbělohorskou tradicí se zdá, že praxe lidového zpěvu při mši nebyla v Čechách od 16. století nikdy zcela přerušena. Je však třeba důsledně odlišovat formu missa lecta, tedy paralelní zpěv v neliturgické funkci, a reformační princip českého tropovaného ordinária, jenž, jak prozatím vyplývá ze všech oficiálních tištěných dokladů, nikdy v katolické církvi povolen nebyl.

Rukopisné kancionály

Do svých úvah o vernakulárním bohoslužebném zpěvu zahrnul rukopisné zpěvníky už J. Sehnal.⁴² Nebyly však primárním objektem jeho zájmu, proto analyzoval pouze zlomek z pramenů dnes známých a použil jich jen jako doplnění přehledu tištěných zpěvníků, v nichž se nacházejí české parafráze ordinária. Pro dějiny českého bohoslužebného zpěvu tak zůstala nevyužita specifičnost tohoto druhu pramenů. Za hodné pozoru je předurčuje především sám jejich repertoár: rukopisy totiž obsahují mnohem větší podíl tropovaných ordinárií než zpěvníky tištěné. Nejzřetelnějším příkladem je patrně kancionál z Ptení či Zigmundíkův, nepřehlédnutelné množství tropů ale obsahují prakticky všechny zkoumané moravské a české rukopisy.

V mnohých se navíc řazení českého ordinária liší od způsobu, jenž je užíván v tištěných. Tisky obvykle obsahují jeden oddíl mešních písní, případně samostatnou uzavřenou skupinu pro každé období temporálu, naopak některé rukopisy uvozují každé liturgické období tropovaným *Kyrie*, *Gloria* a *Credo*, následují obecné písně pro danou dobu ukončené tropovaným *Sanctus* a *Agnus*, někdy ještě dalšími písněmi (např. Klabíkovy a Raškovy zpěvníky). Pro toto uspořádání se nabízí vysvětlení, že se české tropy zpívaly místo latinského ordinária v příslušných částech mše (tedy *Kyrie* a *Gloria* na začátku, *Agnus* téměř na konci), zbytek mše byl vyplněn českými písněmi.

Větší provázanost liturgie a lidového zpěvu naznačují také písně nadepsané *Post elevationem*, tj. po pozdvihování. Vyskytují se ve vícero rukopisných kancionálech, a to v souladu s pořádkem liturgie mezi *Sanctus* a *Agnus*. Obvykle tematizují vítání Krista sestoupivšího na oltář, srov. některé incipity: *Vítej, vítej, drahá Manno z Nebe; Vítej, milý Jezu Kriste, vítej, Synu Panny čisté; Zavítej k nám, Ježíši, pravý Boží Synu; Vítej, Dítě, slavný hosti; Vítej, svaté Boží tělo, jenžs pro nás na kříži pnělo* aj. Zpěv české písně po pozdvihování ojediněle dokládají i tisky, a to například Bridelův *Stůl Páně*, v němž je píseň *Vítej, slavné Tělo Boží, věrných*

⁴¹ Jako trpění pozůstatků reformační praxe vnímá cykly mešních písní ve zpěvnících M. Šteyera a J. Božana také ve své disertační práci V. Mañas. Obecně ale považuje za možné, že české písně nahrazovaly část mešního propria, nikoli však ordinária. MAÑAS, *Hudební aktivity náboženských korporací...* (viz pozn. 1), s. 82.

⁴² SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 8.

Obr. 1 Tropované Sanctus a Agnus Dei ve zpěvníku Jana Klabíka. (Jan Klabík: *Kancionál český* [II], s. 74v)

duší jisté Zboží nadepsána Při pozdvihování Těla Božího.⁴³ Z rukopisů obsahuje nejvíce písní po pozdvihování *Ostrolhotský kancionál*, vyskytují se ale například také u M. Mužikovského, M. Pomykala, ve zpěvníku z Otrokovic aj.

Mezi kancionály tištěnými je zvláště podstatné svědectví Božanova *Slavička*, v němž jsou do oddílu zvaného *Sacrum*⁴⁴ zařazeny nejen české parafráze ordinária, ale i pokyny, které písně se mají zpívat *Po epištole*, *Při offertorium*, *Po pozdvihování*, *Při communicování* a *Po všem*. *Slaviček*, zpěvník vydaný s církevním schválením, oproti předchozím tiskům nezvykle rozšiřuje možnosti uplatnění české duchovní písně při mši. V souladu s ním nadepisují tvůrci rukopisných zpěvníků některé písně „pro offertorio“ či „loco offertorio“, „prosa“ či „loco prosae“ (*Bojkovický, Ostrolhotský kancionál*).

Jak ukazují četné přípisky, byly rukopisné zpěvníky z této doby používány často až do sklonku 19. století. Některé z nich také potvrzují závěry J. Sehnala o vzrůstání potřeby českého zpěvu při mši; do dvou Klabíkových kancionálů byly v polovině 18. století připsány přímo písně nazvané *Píseň ke mši sv.*, do zpěvníku bzeneckého přibližně v téže době *Píseň pobožná ke všem dílům mše svaté rozdělená*.⁴⁵ Svou strukturou odpovídají výše popsanému principu: jejich základem jsou parafráze jednotlivých částí ordinária doplněné zpěvem k evangeliu, při obětování, při pozdvihování (či po pozdvihování), parafrází Modlitby Páně a závěrečným *Ite missa est*.⁴⁶

Část této praxe se odráží v instrukcích pro mariánskou sodalitu v Olomouci, opět z poloviny 18. století, podle nichž se sodálové sice během hlavní mše modlili růženec, místo *Sanctus* však zpívali německou píseň, stejně tak i po pozdvihování.⁴⁷ Rukopisné zpěvníky oproti tomu předestírají bohatší obraz vernakulárního duchovního zpěvu. Nedokládají sice, že by český zpěv měl v pobělohorské katolické bohoslužbě liturgickou funkci; jejich repertoár však vede k závěrům, že se lidový zpěv neodehrával pouze paralelně s latinsky slouženou mší (*missa lecta*), ale že s ní byl alespoň v základních částech logicky provázán.

Vernakulární zpěv v sousedních zemích

Zbývá stručně připomenout, jaký byl postoj k vernakulárnímu zpěvu při mši v sousedních zemích; liturgická praxe v německých státech, v Polsku i Rakousku dalekosáhle přesahuje meze zkoumání této studie, nicméně je třeba naznačit alespoň několika poznámkami kontext, jenž české země obklopoval. Výše bylo již zmí-

⁴³ Fridrich BRIDEL: *Stůl Páně*, Jezuitská tiskárna, Praha 1660, s. 123 n. Z předbělohorského prostředí (Příbor 1611) je doložen zpěv latinského i českého moteta po proměňování. SEHNAL – VYSLOUŽIL, *Dějiny hudby na Moravě* (viz pozn. 39), s. 47.

⁴⁴ Nadpis *Sacrum* se ojediněle vyskytuje i v rukopisném zpěvníku, a to v *Ostrolhotském kancionálu* jako *Sacrum adventní* pro označení tropovaného českého ordinária; další oddíly temporálu již tento nadpis nenesou: PAVEL RAŠKA [?]: *Kancionál z Ostrožské Lhoty*, MZM Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 40 134), 1747–1748, s. 17v.

⁴⁵ Jan KLABÍK: *Kancionál český* [I], MZM Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 6812), 70. léta 17. stol., s. 141r nn., 142v nn.; Jan KLABÍK: *Kancionál český* [II], VM Olomouc (sign. R 74), 1674, s. 3v nn.; JAN KLABÍK [?]: *Kancionál literáků ze Bzence*, VM Olomouc (sign. R 73), 2. pol. 17. stol., s. 272r nn.

⁴⁶ V *Bzeneckém kancionále* je také k eucharistické písni *Chvála čest tobě Kriste Ježíši*, zapsané základní písarskou rukou, později dopsáno „Při Mši Svaté“ (tamtéž, s. 285).

⁴⁷ MAÑAS, *Hudební aktivity náboženských korporací...* (viz pozn. 1), s. 128; nadpis „po sanctus“ se ojediněle objevuje i v rukopise Martin MUŽIKOVSKÝ: *Kancionál*, VM Olomouc (sign. R 84), 1755, s. 62, 254.

něno, že vlivem reformace pronikal v Německu do katolické bohoslužby zpěv v mateřském jazyce, v některých diecézích se dokonce stal součástí liturgie. Po tridentském koncilu zintenzivněla snaha vytlačit jej pouze do mimoliturgických pobožností, synody výslovně zmiňovaly procesí a kázání; tak se úzký výběr německých duchovních písní ocitl i v prvních potridentských diecézních rituálech. Rovněž 17. a 18. století neslevilo z nároků na liturgický zpěv, je ale doložena praxe, že v některých částech mše (místo *Graduale* a po *Benedictus*) byly vkládány volné zpěvy – patrně též v lidovém jazyce?⁴⁸

Naopak zcela jednoznačně se k vernakulárnímu zpěvu při mši staví Arnd Wöhler ve své rozsáhlé studii o polských rukopisných kancionálech F. V. Ruthena (1674–1734). Wöhler považuje používání kancionálů ke zpěvu při mši za evidentní skutečnost (a tudíž se jím ani hlouběji nezabývá). Podobně jako v sousedních zemích byly duchovní písně v polském jazyce povoleny (provinční synodou v městě Piotrków r. 1577), nebyla jim ovšem přiznána liturgická funkce. Wöhler však uvádí několik cenných pramenů: jednak vizitační dekrety biskupů i synod přibližně z poloviny 17. století, jež kritizují nedostatek katolických polských písňových textů pro užití ve mši; jednak i tisk *Sposób śpiewania polskiego na mszach świętych* (1662). Tento katechismus s přídavkem polských překladů ordinária byl vydán z iniciativy a se schválením biskupů pro chelmskou diecézi, do počátku 18. století přibyla ještě další tři vydání. Doplňují jej i další cykly polských mešních písní (1661, 1684, 1717). Na základě těchto pramenů lze tedy soudit, že polský zpěv při mši byl oficiálními církevními představiteli nejen tolerován, ale dokonce i podporován.⁴⁹

Z tohoto stručného a velmi zjednodušeného přehledu není možné vynechat rakouské země, spojené s Čechami a Moravou v habsburské říši. Ve své studii o vernakulárním duchovním zpěvu v Rakousku připomíná Franz Karl Praßl kancionál *Catholisch Gesangbuch*, vydaný N. Beuttnerem ve Štýrském Hradci r. 1602. Na jeho hojné užívání po následující více než století (a ergo na jeho velkou oblibu) ukazuje deset dalších vydání, poslední v r. 1718. Již první část tohoto zpěvníku je tvořena německými písněmi, jež Beuttner nabízí k použití při mši během liturgického roku, a to jako náhradu za proprium. Nazývá je, a to už v rozšířeném titulu kancionálu, „Messlieder“, jejich zařazení odůvodňuje praktickým ohledem na možnosti zpěváků:

„... mit der Unmöglichkeit, das gregorianische Proprium zu singen, weil eben die Choralisten fehlen, vor allem auf dem Land“.⁵⁰

Lze v této argumentaci vidět analogii k trpění českého zpěvu při bohoslužbě a chápat ji jako vysvětlení, proč se největší množství tropovaných českých ordinárií v 17. a 18. století nalézá v rukopisných zpěvnících na nepřilíši významných a často vesnických moravských kúrech?

* * *

⁴⁸ *Geschichte der katholischen Kirchenmusik* (viz pozn. 11), s. 56, 60, 76.

⁴⁹ Arnd WÖHLER: *Die handschriftlichen Kantionale des Franziskus Valentin Ruthen (1674–1734)*, Böhlau, Köln 1999, s. 7, 9, 31.

⁵⁰ Franz K. PRASSL: *Das österreichische katholische Kirchenlied im 17. Jahrhundert*, in: *Cantus Catholici a duchovní písně 17. století v střední Evropě*, ed. Ladislav Kačic, Slavistický kabinet SAV, Bratislava 2002, s. 83–92, zde s. 86 n.

Několik málo doplnění z jinojazyčného prostředí přinejmenším ukazuje, že užívání českých písní při mši nebylo ve středoevropském kontextu výjimkou. Zdá se, že navzdory tridentským nařízením se český zpěv při mši pravděpodobně udržel od svého počátku v 15. století až do oficiálního povolení v polovině 20. století. Zpočátku pronikal do katolické bohoslužby v důsledku složité konfesijní situace předbělohorských Čech; jako forma paralelního doprovodu latinské liturgie při tichých mších (*missa lecta*), ale i při slavnostních, byl ukotven ustanoveními pražské synody r. 1605.

Patrně nebyl nikdy zcela vytlačen ani z pobělohorské bohoslužby, jak o tom svědčí jednak využívání starších zpěvníků (někdy pouze s drobnými věroučnými opravami), jednak vznik nových, tištěných i rukopisných. Na základě jejich repertoáru je možné při mši předpokládat nejen paralelní vernakulární zpěv, ale i jeho částečné provázání s latinskou liturgií, zvláště ve formě parafrázovaného ordinária. Počty mešních písní ve zpěvnících 18., 19. i 20. století, jež uvádí J. Sehnal,⁵¹ ukazují, že nařízení druhého vatikánského koncilu o lidovém zpěvu při mši v Čechách pouze legalizovalo půl tisíciletí tradovanou praxi.

Prameny rukopisné

Bojkovický kancionál, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 6336), 2. pol. 17. stol.

MARTIN BURSÍK: *Kancionál*, Moravské zemské muzeum Brno – Etnografický ústav (sign. St 5), 1736–1739

Kancionál z Bystřice, Moravský zemský archiv Brno – fond G 10 (sign. 217), 1699

FLORIÁN Š. ČERNOHORSKÝ: *Kancionálek malý*, Moravská zemská knihovna Brno (sign. RKP-0614.382), 1740

JIRÍ DYNKA-PINKAVA: *Kancionál*, Masarykovo muzeum Hodonín (sign. H 2091), 1733–1734

JAN KLABÍK: *Kancionál český* [I], Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 6812), 70. léta 17. stol.

JAN KLABÍK: *Kancionál český* [II], Vlastivědné muzeum Olomouc (sign. R 74), 1674

JAN KLABÍK [?]: *Kancionál literáků ze Bzence*, Vlastivědné muzeum Olomouc (sign. R 73), 2. pol. 17. stol.

JAN KLABÍK [?]: *Kancionál z Otrokovic*, Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, Knihovna (sign. XXIV-34), 2. pol. 17. stol.

JOSEF M. KOZÁK: *Písně pro chrám Páně*, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 1451), 1812

JÁN LIBORČEN: *Kancionál z Turé Lúky*, Vlastivědné muzeum Olomouc (sign. R 80), 1684–1685
Literátský kancionál, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 35 902), cca 1720

Kancionál literátského bratrstva v Lochenicích, Muzeum východních Čech Hradec Králové (sign. II A 32), 1667–1697

KAREL J. MRLÍČEK: *Kancionál*, Městské muzeum Valašské Klobouky – Archiv (sign. K 4), 1720–1794

MARTIN MUŽIKOVSKÝ: *Kancionál*, Vlastivědné muzeum Olomouc (sign. R 84), 1755

J. MŽÍK [?]: *Kancionál*, Muzeum Valašské Meziříčí (sign. L 2121), 1731–1734

⁵¹ SEHNAL, *Český zpěv při mši* (viz pozn. 1), s. 9.

- MATĚJ F. NESPĚVÁČEK: *Písně chorální*, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 11 294), 1745
- Kancionál z Nové Lhoty*, Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě (sign. HF 446 R), 1732–1735
- PEREGRIN PEŠL: *Pěvkyně Sionská*, Státní okresní archiv Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích (inv. č. 4), 1825
- PEREGRIN PEŠL: *Písně k slavné oběti Mše sv.*, Státní okresní archiv Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích (inv. č. 5), 1829
- JAN J. POMYKAL: *Kancionál*, Arcidiecézní muzeum Kroměříž (inv. č. 21 118), 1768
- MARTIN POMYKAL: *Kancionál*, Vlastivědné muzeum Olomouc (sign. R 81, R 82), 1727–1733
- Příborský kancionál*, Státní okresní archiv Nový Jičín, fond Archiv římskokatolické fary v Příboře, 2. pol. 16. stol.
- Kancionál z Ptení*, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 47 936), 2. pol. 17. stol.
- PAVEL RAŠKA: *Kancionál*, v soukromém vlastnictví, 1752–1755
- PAVEL RAŠKA: *Kancionál ... Písníčky o blahoslavené a vždycky čisté Panny Marie* [!], Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě (sign. HF 440 R), ante 1776
- PAVEL RAŠKA: *Kancionál*, Slováké muzeum v Uherském Hradišti (inv. č. H 12 500), 1774
- PAVEL RAŠKA: *Kancionál*, Muzeum J. A. Komenského v Uherském Brodě (sign. HF 434 R), 1775
- PAVEL RAŠKA [?]: *Kancionál sedláka Kúdely*, Arcidiecézní muzeum Kroměříž (inv. č. 21 117), 1741
- PAVEL RAŠKA [?]: *Kancionál z Ostrožské Lhoty*, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 40 134), 1747–1748
- Kancionál ze Strážnice*, Městské muzeum ve Strážnici (inv. č. R 1), pol. 18. stol.
- ONDŘEJ ŠTEFEK: *Kancionál*, Muzeum Vsetín (inv. č. 3402), 1769–1770
- VÁCLAV ŠTASTNÝ: *Kancionál*, Knihovna Národního muzea (sign. V B 19), 1661–1684
- JOSEF ŠUMBERA [?]: *Kancionál*, Arcidiecézní muzeum Kroměříž (inv. č. 21 118; příváz. k J. J. Pomykal), 1829
- Tišťnský kancionál*, Moravský zemský archiv Brno, fond G 11 (sign. FM 631), 2. pol. 17. stol.
- PETER WANCKA: *Directorium chori Hroznataei*, Národní knihovna (sign. Teplá MS f 29), 1751–1754
- MIKULÁŠ ZIGMUNDÍK: *Kancionál*, Moravské zemské muzeum Brno – Oddělení dějin hudby (sign. A 21 049), 1696
- Kancionál ze Zvěstova*, Památník národního písemnictví (sign. DU VI 13), přelom 17. a 18. stol.

Prameny tištěné

- Agenda seu Rituale Olomucense*, J. K. Tybély, Reginae-Hradecii 1745
- JAN JOSEF BOŽAN: *Slaviček rájský*, V. J. Tybély, Hradec Králové 1719
- FRIDRICH BRIDEL: *Stůl Páně*, Jezuitská tiskárna, Praha 1660
- Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta. Editio critica. Vol. III*, ed. Klaus Ganzer – Giuseppe Alberigo – Alberto Melloni, Turnhout 2010
- VÁCLAV KAREL HOLAN ROVENSKÝ: *Capella regia musicalis*, J. Laboun, Praha 1694
- Kancionálek*, K. F. Rosenmüller, Praha 1712–1727
- Kancionálník neb Písně katolické*, Jezuitská tiskárna, Praha 1639
- Novae agenda Olomucensis directorium chori*, F. I. Sinapi, Brunae 1695
- NIKOLAUS RICHTER [MIKULÁŠ ADAUKT VOIGT?]: *Über den Gebrauch der Volkssprache bei dem öffentlichen Gottesdienste*, F. A. Kroyß, Wien 1782
- Rituale Pragense ad usum Romanum accommodatum*, Arcibiskupská tiskárna, Pragae 1642–1643

Rituale Romano-Pragense, M. Höger, Vetro-Pragae 1731

Rituale seu Agenda Romano-Pragensis, Arcibiskupská tiskárna, Vetro-Pragae 1699–1700

JAN ROZENPLUT: *Kancionál, to jest Sebrání spěvův pobožných*, J. Handl, Olomouc 1601

Synodus Archidioecisana Pragensis, J. Nigrin, Pragae 1605

BENEDIKT SZÖLÖSY: *Cantus catholici*, [V. Brewer], [Levoča] 1655

MATĚJ VÁCLAV ŠTEYER: *Kancionál český*, J. K. Jeřábek, Praha ²1687

MIKULÁŠ ADAUKT VOIGT: *Von dem Alterthume und Gebrauche des Kirchengesanges in Böhmen*, Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen 1 (1775), s. 200–221

Adresa: Mgr. Kateřina Smyčková, Ústav české literatury a komparatistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, nám. J. Palacha 2, CZ-116 38 Praha 1
e-mail: katerina.smyckova@seznam.cz

Sources for Congregational Singing for the Mass in the Seventeenth and Eighteenth Centuries

Kateřina Smyčková

There are still many unanswered questions concerning congregational singing for the Mass in Bohemia in the 17th and 18th centuries. The tradition of sacred music sung in the vernacular was already associated with the influence of Constantine and Methodius, but later it appears with the arrival of the Hussite movement and then of the Reformation as a basic requirement for a worship service that was comprehensible for the people. Congregational singing for the Mass thus became characteristic of non-Catholic worship services, while in the spirit of the Tridentine regulations, Latin was the only language permitted for the liturgy of the Catholic Church. According to sporadic references in official agendas and directories or in sources of a private nature (e. g. the diary of Archbishop Harrach), it seems that the only practice that was tolerated was parallel singing in Czech during a Low Mass (*missa lecta*), such that the Czech singing was not a component of the Catholic worship service.

The Catholic cantionals of the period contradict this somewhat. Printed hymnbooks were required to follow official Church regulations on singing for worship services, and obviously for this reason, their prefaces avoid mention of the specific use of Czech songs; one exception is the cantional by J. J. Božan titled *Slaviček rájský* (Nightingale of Paradise, 1719), which the author explicitly designates for singing during the Mass. Moreover, Božan's hymnbook and other Catholic cantionals of the 17th and 18th centuries contain a varying number of Czech troped sections of the ordinary. One cycle of these tropes even appears in an addendum to the Olomouc Agenda of 1695, in both Czech and German versions. This would hardly involve vestiges of more relaxed practice from the period before the defeat of the Czech Protestants at the Battle of White Mountain, because in the course of the 17th and 18th centuries, the number of tropes in Catholic cantionals was constantly increasing.

Manuscript cantionals provide the best evidence of period practice for the singing of the Mass. These were not subject to official approval and were more adapted to the possibilities and needs of local church musicians. At the focal point of interest for this study are plentifully preserved if still little known Moravian manuscripts, with the addition of a few cantionals of Bohemian provenience. In the studied manuscript hymnbooks, there is a noticeably higher proportion of Czech troped ordinaries than in the printed ones. They are also arranged differently – while printed versions usually reserve a separate section for

tropes, in many manuscripts, the individual parts of the ordinary are separated by other Czech songs. A thematic section (e.g. Christmas songs) would begin with a troped *Kyrie*, *Gloria* and *Credo* followed by Czech (Christmas) songs, and at the end there would be a troped *Sanctus* and *Agnus*, often with songs for “after elevation of the Host”. This ordering suggests the hypothesis that singing in Czech was not done only in parallel, but rather that it was tied to the individual parts of the liturgy. Some examples from neighboring countries (Poland, Austria, and the German states) also show that notwithstanding the regulations for the Tridentine Mass, vernacular singing during the Mass was widely practiced in the 17th and 18th centuries.

translation by Mark Newkirk